

Franciszek Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*, Warszawa 2007, Wydawnictwo Neriton, ss. 248

Temat administracji kasztelańskiej, w tym jej funkcjonowania czy posiadanych prerogatyw, to jedno z najbardziej interesujących zagadnień, jakie związane jest z organizacją państwa piastowskiego. Należy zauważyć, że rozważania, których podjął się Franciszek Dąbrowski, są cenne nie tylko dla historyków, ale także dla archeologów. Albowiem zagadnienie administracji kasztelańskiej jest ściśle powiązane z istnieniem grodów, te zaś zdarzają się być elementem analiz interdyscyplinarnych, w których dominuje archeologia. W związku z tym *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku* powinny być znaczącą publikacją na rynku wydawniczym książek naukowych.

Publikacja Franciszka Dąbrowskiego wpisuje się w nurt rozpraw odnoszących się do analiz organizacji państwa Piastów. Wśród nich przede wszystkim należy wymienić opracowania Karola Modzelewskiego oraz Karola Buczka, które były elementem polemiki między obydwoma historykami¹. Spór ten wyrósł na podstawie wcześniejszej dyskusji między Romanem Grodeckim a Kazimierzem Tymienieckim². Ostatnio ponownie dość szeroko do problemu organizacji państwa Piastów oraz osi sporu, czyli teorii grodowej oraz dworskiej, odniósł się Sławomir Gawlas³. Należy stwierdzić, że obecnie większość polskich historyków średniowiecza uznaje za najbardziej kompletne, a dotyczące wspomnianej wyżej tematyki, hipotezy postawione przez Karola Modzelewskiego. Do nich też w dużej mierze odnosi się recenzowana praca. Fakt ten nie powinien dziwić, gdyż Dąbrowski swą rozprawę doktorską, której efektem jest recenzowana przeze mnie praca, pisał pod kierunkiem Modzelewskiego⁴.

---

¹ K. Buczek, *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław-Kraków 1958; K. Modzelewski, *Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 9, 1961, z. 4, s. 703-741; K. Buczek, *Targi i miasta na prawie polskim*, Wrocław 1964; idem, *Z badań nad organizacją gospodarki w Polsce wczesnofeudalnej (do początku XIV w.)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 17: 1969, z. 2, s. 193-230; K. Modzelewski, *Grody i dwory w gospodarce polskiej monarchii wczesnofeudalnej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 21, 1973, z. 1/2, s. 523-545; K. Buczek, *Gospodarze funkcje organizacji grodowej w Polsce wczesnofeudalnej (w. X-XIII)*, „Kwartalnik Historyczny” 86: 1979, s. 363-384; idem, *O ustroju społeczno-gospodarczym Polski wczesnofeudalnej (wiek X-XIII). Uwagi krytyczne na marginesie prac Karola Modzelewskiego*, „Małopolskie Studia Historyczne” 22, 1979, z. 1, s. 663-690; K. Modzelewski, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987; idem, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego*, wyd. 2, Poznań 2000. Sama dyskusja między obydwoma autorami dotyczyła tego, jaką rolę w organizacji gospodarczej państwa Piastów odgrywały grody oraz dwory książęce. K. Modzelewski forsował tzw. teorię grodową, podczas gdy K. Buczek – dworską. Z tego okresu polskiej historiografii pochodzi również praca Tadeusza Lalika. W niej autor także analizował organizację gospodarczą państwa wczesnopiastowskiego, zob. T. Lalik, *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII wieku*, „Studia z Dziejów Osadnictwa” 5, 1967, s. 5-51.

² R. Grodecki, *Książęca włość trzebnicka na tle organizacji majątków książęcych w Polsce XII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 26, 1912, s. 433-473; idem, *Studia nad dziejami gospodarczymi Polski XII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 29, 1915, s. 257-294; idem, *Zarząd majątków państwowych za Piastów*, „Rozprawy Akademii Umiejętności” 29, 1929, s. 201-225; K. Tymieniecki, *Organizacja rzemiosła wczesnośredniowiecznego a geneza miast polskich*, w: *Studia wczesnośredniowieczne*, t. 3. Wrocław 1954, s. 9-86; idem, *Majątność książęca w Zagościu i pierwotne uposażenie klasztoru joannitów na tle osadnictwa dorzecza dolnej Nidy*, w: *Pisma wybrane*, Warszawa 1956, s. 35-126.

³ S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego królestwa: niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 2000. Autor ten podjął się próby rewizji dotychczasowych poglądów na kwestię organizacji państwa Piastów.

⁴ Pełny tytuł rozprawy doktorskiej F. Dąbrowskiego brzmiał następująco: *Funkcje sądowe, policyjne i militarne administracji kasztelańskiej w Polsce XIII wieku*.

Natomiast interesujące jest to, że przyjęta chronologia pracy pozwoliła oprzeć hipotezy na źródłach właśnie XIII-wiecznych. Tym sposobem, podejmując się tematu administracji kasztelańskiej, autor mógł wykorzystać dość solidną podstawę źródłową pochodzącą z okresu, którym się zajął. W związku z tym uniknął też problemów związanych z materiałem źródłowym, jakie mieli autorzy zajmujący się organizacją gospodarczą państwa Piastów dla okresu wcześniejszego, wieków X-XIII, jak K. Modzelewski czy S. Gawlas⁵. Główną grupę źródeł, na której się oparł Franciszek Dąbrowski stanowiły źródła dyplomatyczne, uzupełnieniem dla nich były w pewnym stopniu źródła narracyjne. Te dwa rodzaje podstawy źródłowej dominują w rozważaniach autora. Natomiast brakuje wśród nich źródeł XIII-wiecznych o charakterze normatywnym. Fakt ten nie powinien jednak dziwić, gdyż takich dla tego okresu z obszaru Polski Piastów zwyczajnie nie ma. Wyjątkiem mogą być *Statuty Kazimierza Wielkiego*, te jednak odnoszą się dopiero do wieku XIV⁶. Omawiając problem podstawy źródłowej, warto także wspomnieć o tym, że Dąbrowski w zasadzie nie wykorzystał źródeł archeologicznych⁷. Jest to o tyle znaczące, że część tych materiałów mogła wnieść nowe informacje do rozważań autora, dotyczyły to przede wszystkim aspektu zadań ciążyących na kasztelanach, a więc także na grodach kasztelańskich⁸. Natomiast zdaję sobie sprawę, że szersze wykorzystanie źródeł archeologicznych wymagałoby także ich krytyki. W takim zaś wypadku trudno robić to bez odpowiedniego warsztatu naukowego. W związku z tym należy pochwalić ostrożność Dąbrowskiego, gdyż nieumiejętne wykorzystanie materiałów archeologicznych mogłoby obniżyć wartość *Studiów nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*.

Nim przejdę do omawiania poszczególnych rozdziałów rozprawy, zwrócę uwagę na jeszcze jeden element. Zainteresował mnie mianowicie system zastosowanych przypisów oraz zapis bibliografii. Zdaję sobie sprawę, że jest on zwykle zgodny z zasadami przyjętymi przez dane wydawnictwo. W związku z tym nie jest to przedmiot krytyczny kierowany pod adresem autora. System harwardzki natomiast, który został użyty, powoduje, że czytanie książki jest bardziej męczące niż w przypadku systemu tradycyjnego. Mam na myśli przede wszystkim

⁵ Wymienieni autorzy, odtwarzając problematykę gospodarczą dla wieku X, XI i XII dysponowali bardzo małą liczbą źródeł pisanych z tego okresu. K. Modzelewski musiał w związku z tym przyjąć w swoich analizach metodę retrogresywną. Uznał on, że upadający system prawa książęcego najlepiej widoczny w źródłach XIII-wiecznych, funkcjonował także w wiekach wcześniejszych, choć w nieco innej formie. W ten sposób historyk wykorzystywał źródła pisane z XIII wieku do odtwarzania realiów historycznych z wieków wcześniejszych. S. Gawlas z kolei zastosował metodę komparatystyczną, porównując system gospodarczy Polski Piastów, który miał się wytworzyć w czasach rządów Kazimierza Odnowiciela, do władztwa niemieckiego. Charakter obydwu prac oraz przyjęte metody badawcze podyktowane były brakiem większej liczby rodzimych źródeł pisanych do okresu wcześniejszego niż XIII wiek.

⁶ F. Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*, Warszawa 2007, s. 218-220. Na tych stronach autor podał wszystkie źródła pisane, z których korzystał.

⁷ Użyłem zwrotu „w zasadzie”, ponieważ zdarzają się pojedyncze fragmenty tekstu, gdzie autor odniósł się do badań archeologicznych. Robił to jednak rzadko, zwykle cytując innych autorów, którzy danym zagadnieniem się zajmowali. Przykładem może być polemika F. Dąbrowskiego z Benonem Miśkiewiczem, w której naukowiec przywołał przykład Gniezna, podany jednak przez drugiego z badaczy: „Dodatkowej wskazówki dla tezy B. Miśkiewicza dostarczają wykryte w konstrukcji przedkładowej grodu w Gmieźnie ślady pilotowania palami, względnie palikami rozstawionymi co około 2,4 m. Stąd wynioskował on, że obowiązek budowy izbicy sprowadzał się do budowy odcinka wału o szerokości ok. 240 cm...”, zob. F. Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską*, s. 56-58.

⁸ Przykładem umiejętnego wykorzystania źródeł archeologicznych w rozważaniach historyka, może być praca Jana Szymczaka, zob. J. Szymczak, *Grody w Polsce środkowej i zachodniej w okresie rozbiada dzielnicowego*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historia” 70, 1980. Autor fachowo wykorzystał wyniki badań archeologicznych w swojej rozprawie, która dotyczyła w dużej części funkcji ciążyących na poszczególnych grodach w tym kasztelańskich.

ciągle powracanie do bibliografii⁹. Uważam, że system harwardzki w przypadku takiej pracy, jak *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*, jest ograniczający, właśnie bowiem w przypisach można było przeprowadzić polemiki z innymi autorami, skracając tym samym tekst główny.

Rozprawa Franciszka Dąbrowskiego składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz indeksu osób oraz nazw geograficznych. Całość opracowania zamyka się w 248 stronach. Wielkość poszczególnych rozdziałów jest dość równomierna. Liczbowo odstaje jedynie rozdział czwarty „Miejsce naroczników w organizacji grodowej i kasztelańskiej Polski wczesnopiastowskiej”. Ta część książki jest mniejsza niż pozostałe. Rozprawa jest pozbawiona map, fotografii czy też tabel. Fakt ten jest dla mnie w dużej części zrozumiały, podobną bowiem tendencję widać w opracowaniu Karola Modzelewskiego *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego*, gdzie autor wyjaśnił, dlaczego unika zamieszczania w swoich opracowaniach map¹⁰. Jednocześnie trudno wyobrazić sobie, aby Dąbrowski miał „upiększać” *Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku* rycinami, skoro niewiele by to wniosło do omawianych tematów.

Pierwszy rozdział zatytułowany „Urząd wojskiego w Polsce XIII w.,” składa się z sześciu podrozdziałów oraz wniosków stanowiących element podsumowania. Rozdział ten jest zwarty i w zasadzie kompletny, mimo że liczba źródeł odnosząca się do urzędu wojskiego jest dość ograniczona. Wykorzystując materiały źródłowe oraz poddając je krytyce, autor wysnuł słuszne wnioski. Wiarygodna wydaje się hipoteza, że wojski był kimś w rodzaju pierwszego zastępcy kasztelana¹¹. Część, w której autor omówił alternatywne poglądy innych badaczy na ten problem, jest także podana prawidłowo. Przedstawienie dotychczasowych interpretacji odnoszących się do urzędu wojskiego było wskazane, może z tym zastrzeżeniem, że lepiej, gdyby znalazły się na początku rozdziału¹².

Pozytywnie oceniam także drugi rozdział *Studiów nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku*, który został zatytułowany „Roboty fortyfikacyjne a administracja kasztelańska”. Tu znajdujemy niezwykle interesujące spostrzeżenia Dąbrowskiego dotyczące administracji kasztelańskiej i jej roli we wszelkich pracach fortyfikacyjnych. Według autora to urzędnicy dworscy mieli kierować budową nowych grodów, renowacją starych, budową mostów czy też rąbaniem przesiek; kasztelanowie byli z takich zadań wylączeni¹³. Pod względem podstawy źródłowej hipoteza ta do mnie przemawia, gdyż jest oparta na krytyce szeregu źródeł pisanych. Daleki jednak jestem od tego, aby całkowicie wykluczać kasztelanów z prac związanych z renowacją grodów.

W przypadku rozdziału trzeciego – „Administracja kasztelańska jako system militarny” – nieco się rozczarowałem. Ta część pracy, mimo ogólnie pozytywnej oceny, ma pewne braki. Wśród nich należy zauważyć niekonsekwencję autora dotyczącą konstrukcji rozprawy. Do tej pory każdy rozdział Franciszek Dąbrowski kończył wnioskami, w tym rozdziale tego elementu brakuje¹⁴. Szkoda, gdyż jest to obszerny rozdział i podsumowanie byłoby wskazane. Drugi

⁹ W przypadku zastosowania odpowiednich modyfikacji tradycyjnego systemu przypisów, jakie wprowadza szereg wydawnictw, można uniknąć mankamentów kartkowania stron w celu odnalezienia tytułu pracy danego autora. Zastosowanie zamiast skrótu op. cit., lub dz. cyt., pierwszej litery imienia, nazwiska oraz niepełnego tytułu z podanymi stronami, rozwiązuje ten problem.

¹⁰ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza*, komentarz do mapy.

¹¹ F. Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską*, s. 43, 51-52.

¹² Ibidem, s. 47-50.

¹³ Ibidem, s. 83-86.

¹⁴ Podobnie F. Dąbrowski postąpił w rozdziale czwartym i szóstym, gdzie nie zamieścił wniosków końcowych. W przypadku tych dwóch rozdziałów jest to o tyle usprawiedliwione, że są one krótkie i dotyczą jednego, głównego zagadnienia. Natomiast inaczej jest w części dotyczącej administracji kasztelańskiej jako systemu militarnego.

zarzut jest chyba bardziej znaczący, gdyż chodzi o element merytoryczny. Problem wiąże się z posługą, którą była stróża i jej rozumieniem przez K. Buczka oraz Stanisława Zajączkowskiego. Dąbrowski uznaje w tym przypadku koncepcję Buczka, jednocześnie zarzuca S. Zajączkowskiemu brak odniesień do hipotez Karola Buczka¹⁵. Problemem jest jednak to, że znał tylko jedną rozprawę S. Zajączkowskiego, dokładnie tekst pod tytułem: *Służba wojskowa chłopów w Polsce do połowy XV wieku*¹⁶, natomiast nie wziął pod uwagę innych publikacji tego historyka, zwłaszcza wydanego 26 lat później artykułu: *Udział ludności wiejskiej w polskiej wojskowości do połowy XV wieku*, gdzie szczegółowo omówiona została kwestia stróży¹⁷. Brak znajomości tego tekstu ma znaczenie. Stanisław Zajączkowski, powracając po kilkudziesięciu latach do interesującej go już wcześniej tematyki, sięgnął do nowszych publikacji źródłowych i opracowań wydanych po 1957 roku. W ten sposób poddał modyfikacji część swoich pierwotnych tez oraz odniósł się do poglądów Karola Buczka na temat stróży. Zajączkowski nie mógł przed napisaniem pracy, wydanej w 1958 roku, znać hipotez Buczka, opublikowanych w artykule w tym samym roku. W związku z tym zarzut Dąbrowskiego skierowany do pierwszego z wyżej wymienionych historyków jest chybyony.

Kolejny rozdział, czwarty, został zatytułowany „Miejsce naroczników w organizacji grodowej i kasztelańskiej Polski wczesnopiastowskiej”. Autor podjął się w nim omówienia tematu, który już kilkakrotnie był analizowany przez historyków¹⁸. Na siedemnastu stronach zdołał odnieść się do dotychczasowych interpretacji, roli i zadań ciężących na narocznikach¹⁹. Wydaje się, że w tym aspekcie rozdział ten miał sens, ponieważ rozwiązanie tego problemu przy obecnej skąpej podstawie źródłowej wydaje się niemożliwe. Jednocześnie nie można odmówić Dąbrowskiemu skrupulatności przy omawianiu dotychczasowej literatury zagadnienia. Warto podkreślić również i to, że autor odżegnuje się od przypisywania konkretnej funkcji narocznikom²⁰.

Przedostatni rozdział recenzowanej rozprawy, „Łowiecki monopol monarchii piastowskiej i administracja kasztelańska”, jest dobrze osadzony w materiale źródłowym. Autor silnie niż w poprzednich częściach swojej pracy sięgnął tutaj do źródeł narracyjnych. Pod względem konstrukcji rozdział ten nawiązuje do pierwszych dwóch, tzn. kończy się podrozdziałem, gdzie zawarte są wnioski. Merytorycznie do tej części rozprawy nie można mieć zarzutów. Dość liczne do tego tematu źródła pisane pozwoliły autorowi pokazać związki administracji kasztelańskiej z łowieckim monopolem monarchy. Jest to chyba najlepszy rozdział pod względem krytyki źródeł i ich interpretacji.

Pracę zamyka rozdział „Jurysdykcja i jej podstawy”. Autor rozróżnia dwa rodzaje jurysdykcji: administracyjną oraz zwyczajową i w ramach nich czyni dalsze rozważania²¹. Rozdział ten ma charakter swego rodzaju podsumowania dotyczącego uprawnień administracji kaszte-

¹⁵ F. Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską*, s. 113, przyp. 102. Chodzi w tym przypadku o hipotezy K. Buczka z jego artykułu z roku 1957, a wydanego w roku następnym. zob. K. Buczek, *Stróże. Studium w ustroju społecznego Polski wczesnofeudalnej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 19, 1957, s. 34 i n.

¹⁶ S.M. Zajączkowski, *Służba wojskowa chłopów w Polsce do połowy XV wieku*, Łódź 1958. Tylko tę pracę F. Dąbrowski cytuje w przypisie oraz umieszcza w bibliografii, zob. F. Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską*, s. 235, przyp. 102.

¹⁷ S.M. Zajączkowski, *Udział ludności wiejskiej w polskiej wojskowości do połowy XV wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 27, 1984, s. 38-47, 60-61.

¹⁸ G. Labuda, *Wróćmy jeszcze raz do...naroku*, w: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. VII, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 45-52. Autor ten omówił dotychczasową literaturę dotyczącą problemu naroku i naroczników, w związku z czym czują się zwolniony z obowiązku jej ponownej prezentacji.

¹⁹ F. Dąbrowski, *Studia nad administracją kasztelańską*, s. 143 i n.

²⁰ Ibidem, s. 158-159. „Fragment ustroju państwa piastowskiego, który stymulował powstanie i funkcjonowanie naroku, jest zupełnie nieznaną”.

²¹ Ibidem, s. 191.

łańskiej. Franciszek Dąbrowski w tej części rozprawy wylicza także szereg kompetencji i uprawnień, które przysługiwały kasztelanom. Jednocześnie ponownie rozróżnia sfery typowe dla działalności administracji kasztelańskiej oraz dworskiej²².

Uważam, że rozprawa Franciszka Dąbrowskiego, dobrze wpisuje się w nurt prac historycznych odnoszących się do organizacji gospodarczej i administracyjnej państwa Piastów i powinna stać się ważną lekturą dla każdego mediewisty. Do niedociągnięć *Studiów nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku* należy zaliczyć niekonsekwentną konstrukcję niektórych rozdziałów, błąd dotyczący prac Karola Buczka i Stanisława Zajączkowskiego oraz śladowe wykorzystywanie wyników badań archeologicznych. Ogólnie należy stwierdzić, że to udana praca. O tej pozytywnej ocenie decyduje umiejętna krytyka źródeł pisanych i ich interpretacja, słuszna polemika z hipotezami, które zwykle funkcjonowały w starszej historiografii, a które są już nieaktualne, czy też ostrożność przy prezentowaniu nowych poglądów. Wydaje się, że zawężenie chronologiczne omawianego opracowania jest również zaletą. Okazuje się, że dzięki temu Dąbrowski nie musiał odtwarzać administracji kasztelańskiej na zasadzie porównań lub odnoszenia źródeł XIII-wiecznych do wcześniejszego okresu istnienia państwa Piastów. Poza tym samo przyjęcie wspomnianej chronologii pozwoliło autorowi na bardzo szczegółową analizę poszczególnych zagadnień związanych z funkcjami kasztelanii. Wnioski wysunięte przez Franciszka Dąbrowskiego dotyczące administracji funkcjonującej w wieku XIII mogą stanowić podstawę do badań nad wcześniejszym okresem istnienia monarchii piastowskiej.

MARIAN DANIELEWSKI (Gdańsk)

Radosław Gaziński, *Prusy a handel solą w Rzeczypospolitej w latach 1772-1795*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2007, ss. 356

Sól jeszcze kilkaset lat temu była dobrem strategicznym, istotnym i luksusowym, a często również deficytowym. Na temat soli, jej wydobycia, dystrybucji i znaczenia w Rzeczypospolitej powstała spora literatura naukowa, problematyką solną na tle naszych dziejów zajmowali się liczni historycy gospodarczy. Jednak zagadnienie, którym postanowił zająć się Radosław Gaziński nie było dotąd opracowane.

Utraciwszy po pierwszym rozbiórce swoje saliny, Rzeczypospolita znalazła się w kłopotliwej sytuacji; konieczny był import soli, by zaspokoić popyt krajowy. Rynek solny musiał zostać reorganizowany, a wywodzący się ze średniowiecza monopol solny monarchy nie mógł się w nowej sytuacji utrzymać. Tym właśnie zagadnieniem oraz – jak głosi tytuł – wpływem Prus na polski rynek soli zajął się autor książki *Prusy a handel solą w Rzeczypospolitej w latach 1772-1795*. Radosław Gaziński zastrzega się zresztą, że wyjdzie poza tytułowy zakres pracy (s. 8-9); faktycznie: trzy z pięciu rozdziałów rozprawy dotyczą innych kwestii.

Polskiemu rynkowi solnemu przed 1772 rokiem i pruskiej polityce handlowej wobec Polski poświęcone są pierwsze rozdziały. Tematyka ta wiąże się w pewnym stopniu z tytułowymi kwestiami, jednakże autor potraktował problem solny bardzo szeroko – z pracy możemy dowiedzieć się między innymi o polskich próbach eksportowych, z pominięciem kontrolowanej

---

²² Ibidem, s. 192 i n.